

УДК 342.1(477):929

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2024.1.02>

Станіслав Юрійович Іванов,

кандидат історичних наук, доцент,

*Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра теорії та історії держави і права (доцент);*

 <https://orcid.org/0000-0003-0166-9016>,

e-mail: stanislavivanov713@gmail.com

ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ Й ОРГАНІВ ВЛАДИ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

Досліджено передумови проголошення незалежності Карпатської України, продемонстровано особливості формування та діяльності органів державної влади під орудою автономного уряду Августина Волошина. За допомогою детального аналізу наукової літератури та інших законодавчих актів сформовано власну наукову позицію щодо проблеми, яка досліджується. Акцентовано увагу на складному зовнішньополітичному та внутрішньополітичному становищі новоствореної української держави, виявлено причини, що спонукали урядовців Карпатської України стати на шлях відмови від побудови демократичних цінностей, на підґрунті яких мала розвиватися молода держава.

Ключові слова: Карпатська Україна, Соїм, уряд, органи влади, державність, автономія, Підкарпатська Русь.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

У жовтні 1938 р. зусилля українців, спрямовані на отримання автономії Підкарпатської Русі (Закарпаття) в межах тодішньої Чехословаччини, нарешті мали успіх. У березні 1939 р. відбулося проголошення незалежності Карпатської України, що залишилося в історії як спроба відновлення національної державності українців перед початком Другої світової війни. Ці події стали важливим кроком у відновленні національної ідентичності та визначилися як зародження майбутньої соборної України. Хоча складне міжнародне становище залишило свій відбиток на суспільно-політичних процесах, що розгорталися в Європі загалом, а також у Чехословаччині та конкретно на Закарпатті як її складовій частині. Незважаючи на ці несприятливі умови, Закарпаттю вдалося вибороти автономні права та почати розбудову власної держави у співпраці з чехами і словаками.

Зважаючи на сучасні події, особливо важливим є звернення до уроків державотворення, зокрема нового погляду на тлумачення історико-правових аспектів подій, які відбувалися на Закарпатті перед початком Другої світової війни. Увагу акцентовано на висвітленні

історико-правового значення розбудови карпато-української державності, зокрема її впливу на актуалізацію загальноукраїнських питань у міжнародних відносинах.

Саме тому підвищується цікавість до наукових досліджень з історії національної держави і права. Вони дають змогу об'єктивно вивчати й узагальнювати закономірності формування та розвитку окремих державних і правових інститутів. На підґрунті цих досліджень можна робити висновки та висувати пропозиції, що є важливим для сучасної історико-правової науки. У зв'язку із цим не втрачають своєї актуальності наукові розвідки, в яких вивчають процес об'єднання українських земель в єдину незалежну державу.

Стан дослідження проблеми

Акцентуючи увагу на стані наукової розробки цієї проблематики, варто зазначити, що історія формування карпато-української державності й органів влади викликає особливий інтерес з боку представників суспільних наук – правників, істориків, політологів. Слід виокремити праці С. Аржевігіна, М. Вегеша [1], В. Задорожного, В. Лемака, Б. Тищика, О. Росохи, С. Віднянського, Я. Малика, В. Ухача [2], І. Міщака [3], а також представників української діаспори Ю. Бачи, П. Стерча [4], І. Ваната, А. Пушкаша та ін. Однак частина питань, пов'язаних зі становленням національної державності на Закарпатті, залишається недостатньо висвітленою, особливо це стосується політичних і правових аспектів зазначеної проблематики.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є спроба показати процес формування української державності й організацію органів влади Карпатської України. *Основні завдання*: продемонструвати розвиток державно-правового статусу Закарпаття від періоду вимог про надання регіону автономії до етапу створення незалежної, самостійної держави; простежити вплив зовнішніх чинників на процес становлення держави у Закарпатті перед Другою світовою війною; проаналізувати роль Карпатської України у формуванні національної державності.

Наукова новизна дослідження

На основі наукового аналізу нормативно-правових актів, різних джерел і наукової літератури досліджено особливості процесу формування української державності та функціонування органів державної влади. З'ясовано основні зовнішньополітичні та внутрішньополітичні проблеми новоствореної української держави, виявлено роль Карпатської України в майбутньому формуванні незалежної України.

Виклад основного матеріалу

Упродовж шести місяців на території Закарпаття фактично існувало два види держави: з 11 жовтня 1938 р. по 14 березня 1939 р.

це була Підкарпатська Русь, що функціонувала як автономна частина федеративної Чехословаччини, а з 14 по 15 березня 1939 р. це була незалежна Карпатська Україна. Варто зазначити, що Підкарпатська Русь, яка була автономною частиною федеративної Чехословаччини, стала державою русинів. А Карпатська Україна – це початковий етап формування єдиної держави українського народу. Її створення планувалося як спроба об'єднання всіх українських земель і закладання фундаменту соборної України. Але, оскільки ідея єднання української держави була привнесена в Підкарпатську Русь з Галичини та від українських емігрантів Чехословаччини, вона не знаходила належної підтримки серед простого населення регіону, а була пріоритетною у колах політичної еліти [5, с. 119].

Вагомий внесок у досягнення автономії Карпатської України 11 жовтня 1938 р. та проголошення державності 15 березня 1939 р. належить визначним лідерам Закарпаття. Політична та громадська діяльність цих лідерів була конструктивною в період з 1918 по 1945 рр. Вона відповідала інтересам основного етносу Закарпаття, яким були українські русини, спрямовувалася на задоволення їхніх насущних потреб та сприяла прискоренню національної ідентифікації русинів як невід'ємної складової української нації.

Особливістю національно-визвольного руху було те, що його провідники мали подвійну національну ідентичність і виховувалися в родинях, де змішувалися українські та угорські корені. Серед таких особистостей були Августин Волошин, Андрій Бродій, брати Браццайки та ін. Вони очолювали потужні національно-визвольні рухи та відігравали ключову роль у досягненні успіху. Зокрема, Августин Волошин і Михайло та Юлій Браццайки як лідери українофільського напрямку реалізували українські державницькі ідеї через проголошення незалежності Карпатської України в умовах загострення тоталітаризму в Європі та розпаду Чехословаччини. Інше політичне крило, яке представляло русинську спрямованість під керівництвом А. Бродія та С. Фенцика, за невизначених обставин боролосся за відновлення територіальної автономії Підкарпатської Русі та захист інтересів корінного етносу під час його перебування у складі Угорщини [6, с. 69].

11 жовтня 1938 р. центральна влада Чехословаччини задовольнила вимоги Підкарпатської Русі, затвердивши автономний уряд для цього краю. Головою Ради міністрів став А. Бродій, який розпочав процес формування уряду. Так, на посаду міністра внутрішніх справ було призначено Е. Бачинського, міністром комунікацій став Ю. Ревай, наступними долучилися до складу автономного уряду С. Фенцик, який обіймав посаду міністра без портфеля, А. Волошин, відповідальний за питання охорони здоров'я і соціального забезпечення, а також І. П'єсцак, який займався питаннями юстиції. Їхньою головною

метою стало об'єднання всіх етнічних русинських територій від річки Попрад на сході Словаччини до річки Тиса на заході та Марамарощини на південному заході, тобто здобуття автономії в межах етнічних русинських кордонів [7, с. 126]. Таким чином, у першому автономному уряді було шестеро представників, четверо з яких відзначалися русофільською орієнтацією, а двоє – проукраїнською. Це було реалізовано на першому етапі формування автономії Закарпаття.

За період свого існування автономний уряд А. Бродія провів три засідання. Під час першого засідання розглядали та затвердили питання щодо формування основних органів державного управління, що включали дев'ять міністерств. Прийнято рішення, згідно з яким розпорядження автономного уряду були обов'язковими для виконання на території краю, мали публікуватися в офіційному часописі «Урядовий Вістник». До того часу, поки Сейм не вирішив питання про офіційну мову в автономії, матеріали «Вістника» мали друкуватися «руською і українською мовами». На другому засіданні С. Фенцик звітував про результати переговорів щодо встановлення кордонів із Словаччиною, а Ю. Ревай наголосив на необхідності заборонити вивіз державного і приватного майна з території краю. Також обговорювалися питання амністії. Головним питанням на третьому засіданні була внутрішньополітична ситуація у краї [8, с. 168–169].

Варто зазначити, що в першому автономному уряді українофільську орієнтацію представляли лише дві постаті: міністр Ю. Ревай і державний секретар А. Волошин. Проте невдовзі співвідношення сил уряду докорінно змінилося. Прем'єр-міністра А. Бродія за його проугорську політику арештували, уряд Чехословаччини призначив новим головою уряду Підкарпатської Русі А. Волошина. Ці зміни призвели до переважання українських сил у складі уряду та політичному житті автономного краю [9, с. 201].

Величезною втратою для Карпатської України стала подія, що відбулася 2 листопада 1938 р., – це був Віденський арбітраж. У результаті його проведення значна територія, яка раніше належала Карпатській Україні, була передана Угорщині.

Автономний уряд Карпатської України, який переїхав до Хуста після рішень Віденського арбітражу, складався з чотирьох міністерств: внутрішніх справ, освіти, юстиції та комунікацій. Кожне із цих міністерств мало кілька ресортів, або відділів. Так, наприклад, А. Дутка очолив Міністерство юстиції, А. Штефан – Міністерство освіти, а Ю. Ревай – Міністерство комунікацій, хоча при цьому паралельно виконував обов'язки міністра внутрішніх справ. Останнє відомство мало вісім відділів: господарства, залізниці, пошти, телефону, телеграфу, охорони здоров'я, торгівлі та промислів, громадської роботи і соціальної опіки. Секретарями А. Волошина особисто

були призначені С. Росоха та І. Рогач. У грудні 1938 р. на посаду секретаря прем'єр-міністра з питань політики був призначений С. Клочурак. Надкомісаром з департаменту персоналу став М. Лацанич, відповідальним за відділ пропаганди був В. Комаринський, за законодавство і застережні справи відповідав М. Кочерган, а функції фінансового директора були покладені на С. Єфремова [10, с. 21].

14 листопада 1938 р. Президія Ради міністрів Підкарпатської Русі прийняла рішення про створення служби безпеки. Ця служба підпорядковувалася виключно голові уряду. 15 листопада Президія Поліційної дирекції звернулася до голови уряду А. Волошина стосовно створення Управління поліції в Хусті, це питання було вирішено позитивно, однак варто зазначити, що функції поліції мали обмежений характер і зводилися в основному до розшукової діяльності. Керівником поліції став Ю. Білея.

Крім цього, у 1938 р. була створена організація народної оборони, яка мала назву «Карпатська січ». Ця організація становила напіввійськове утворення. Його головною метою було надання армійського навчання учасникам українського національного руху. Пізніше вони займалися ліквідацією терористичних диверсійних загонів, а також вели боротьбу за незалежність і захищали українські території. Структурно поділялися на січові відділи, або команди, керівництво якими здійснювалося під орудою Головної команди, котру очолював командир Д. Климпуш і перебувала вона у м. Хуст. Загалом кількість учасників Січі коливалася від 2 до 10 тис. осіб.

22 листопада 1938 р. чехословацький парламент прийняв поправки до конституції країни у вигляді Конституційного закону про автономію Підкарпатської Русі [11, с. 236]. Цей закон закріпив юридично автономний статус Закарпаття як державного утворення в межах Чехословаччини. Зазначалося, що Підкарпатська Русь є автономною складовою частиною країни. Остаточну назву самоврядної території мав визначити закон Союму Підкарпатської Русі, а також цей закон мав установити урядову мову та мову навчання в школах на території Підкарпатської Русі. Проте вже 25 листопада 1938 р. уряд А. Волошина видав розпорядження про запровадження державної української мови. Наприкінці грудня також офіційно дозволено використовувати поряд із назвою «Підкарпатська Русь» і назву «Карпатська Україна» [12, с. 85].

Із цього часу головним напрямом політики уряду Августина Волошина стала нормотворча діяльність, спрямована на наповнення реальним змістом правового статусу автономного краю як суб'єкта федерації в межах Чехословаччини. До таких нормативних актів входили розпорядження щодо передачі всієї влади від уряду Карпатської України до обрання Союму, реорганізація структури виконавчої влади

на місцях, утворення Верховного суду та Вищої державної прокуратури та ін.

Навіть при постійному тиску сусідніх держав, які проявляли агресивні наміри стосовно Закарпаття, процес будівництва та правового упорядкування держави продовжувався. Зокрема, внаслідок того, що частина території з містами Ужгород і Мукачево перейшла під юрисдикцію Угорщини, в системі судів відбулися радикальні зміни. Було засновано три нові окружні суди у Великому Березному, Нижніх Верещьках та Іршаві. Крайові суди у Хусті і Великому Березному були апеляційними інстанціями для всіх окружних судів, а систему судів очолив Вищий суд у Хусті. Слід зазначити, що функції судів тоді значно зменшилися, оскільки деякі судові обов'язки виконували посадові особи виконавчих органів. Крім цього, була створена державна структура, але ще треба було провести вибори до сейму для легітимізації державного статусу [13, с. 18].

Варто зауважити, що Августин Волошин зіткнувся із серйозною опозицією з боку проугорських елементів, з якою він був змушений рахуватися. Численні диверсії угорських радикалів, антиукраїнська пропаганда, заклики до повалення законної влади – усі ці чинники діяли одночасно й постійно, створюючи внутрішньополітичну нестабільність і вибухонебезпечну ситуацію в Карпатській Україні. Ці події сприяли швидкому встановленню авторитарного режиму в країні, де демократичні процеси стали заважати навести лад.

6 березня 1939 р. Адольф Гітлер ухвалив рішення щодо остаточної ліквідації Чехословаччини, а 12 березня дав згоду на окупацію Карпатської України Угорщині. У зв'язку з різким погіршенням міжнародної ситуації та фактичним розпадом Чехословаччини, А. Волошин 14 березня 1939 р. проголосив незалежність Карпатської України, яку наступного дня ратифікував Сойм. До остаточного рішення Сойму Карпатської України владу незалежної держави представляли: прем'єр-міністр А. Волошин, міністром закордонних справ став Ю. Ревай, Ю. Перевузік очолив Міністерство внутрішніх справ, С. Клочурак – Господарче міністерство, Ю. Брацайко – Міністерство фінансів і комунікації, М. Долинай – Міністерство здоров'я і соціальної опіки. 15 березня 1939 р. Сойм Карпатської України розпочав свою роботу, його головою було обрано А. Штефана, заступниками голови стали Ф. Ревай і С. Росоха, секретарем – М. Кочерган. Одразу ж Сойм Карпатської України прийняв Конституційний закон Ч.1, який містив такі положення:

- Карпатська Україна є незалежна держава;
- назва держави є: Карпатська Україна;
- Карпатська Україна є республікою на чолі з президентом, вибраним Соймом Карпатської України;

- державна мова Карпатської України – українська мова;
- барва державного прапора Карпатської України – синя і жовта, причому барва синя є горішня, а жовта є долішня;
- державним гербом Карпатської України є дотеперішній краєвий герб: медвідь у лівому червоному півполі і Тризуб святого Володимира Великого з хрестом;
- державним гімном Карпатської України є «Ще не вмерла Україна»;
- цей закон має бути виконаний негайно після його прийняття [10, с. 25].

Після прийняття цього Закону Сойм Карпатської України, за голосуванням 22 членів, обрав А. Волошина президентом Карпатської України. Після складення присяги президент сформував новий уряд, до складу якого увійшли: прем'єр-міністром і міністром закордонних справ став Ю. Ревай, функції міністра внутрішніх справ виконував Ю. Перевузік, міністром господарства і оборони став С. Клочурак, Міністерство фінансів та комунікацій очолив Ю. Браццайко, міністром здоров'я і соціальної опіки був М. Долинай, а міністром освіти й релігійних справ став А. Штефан.

Таке рішення Сойму змінило державно-правовий статус Карпатської України. З цього часу, хоча і певною мірою символічно, Карпатська Україна припинила бути частиною федеративної Чехословаччини і стала незалежною державою. Проте того самого дня 15 березня 1939 р. Угорщина розпочала загальний наступ на територію Карпатської України, який навіть за героїчного збройного опору формувань Карпатської січі вже 16 березня завершився повною окупацією нещодавно проголошеної держави. В цих умовах уряд новоствореної держави та державні діячі були вимушені емігрувати за кордон. Саме тому за тих несприятливих обставин проголошення незалежності було більше схоже на символічний акт, ніж на реальну політичну стратегію.

Отже, у 30-х рр. ХХ ст. державно-правовий статус Карпатської України та процес формування органів державної влади пройшов своєрідну еволюцію. Вона розпочалася з того моменту, коли чеський парламент прийняв Конституційний закон від 22 листопада 1938 р., що стосувався запровадження федеративної системи для держави чехів, словаків і українців Закарпаття, а завершилася у березні 1939 р., коли Карпатська Україна стала незалежною державою.

Висновки

Упродовж шести місяців існувала українська державність двох типів: з 11 жовтня 1938 по 15 березня 1939 р. Підкарпатська Русь – Карпатська Україна була автономною частиною федеративної (II) Чехословацької Республіки. А 15 березня 1939 р. Карпатська Україна заявила про себе світу як самостійна, незалежна держава. І це стало

кульмінаційною точкою українського національного відродження на Закарпатті.

Складне внутрішнє становище краю і необхідність об'єднання всіх патріотично налаштованих сил змусили уряд А. Волошина вжити заходів, спрямованих на суттєве обмеження демократичних процесів. Зокрема, це виявилось у забороні політичних партій, проведеної безальтернативних виборів до Союму, закритті деяких прогурських видань і товариств, а також відкритті концтабору. Але без таких рішучих заходів країна могла потонути в анархії та вседозволеності.

Сам факт виникнення незалежної Карпатської України суттєво підірвав твердження тих, хто сумнівається у приналежності Закарпаття до України. Формування незалежної держави та органів державної влади стало логічним результатом боротьби всіх українців цього регіону.

Проголошення 15 березня 1939 р. Акту незалежності Карпатської України підсилює визвольні ідеї, надихнувши на боротьбу за незалежність українців на всіх етнічних теренах і створивши необхідні міжнародні передумови для воз'єднання краю з іншими українськими територіями у майбутньому. Велич цієї події повністю розкрилася з відродженням незалежної держави Україна у 1991 р., коли український етнос став творцем держави на всіх її теренах.

Список бібліографічних посилань: 1. Вегеш М. Карпатська Україна: документи і факти. Ужгород : Карпати, 2004. 432 с. 2. Ухач В. «Одноденна» держава: події в Підкарпатській Русі, Карпатській Україні як історіографічна проблема (вибрані аспекти). *Військово-історичний меридіан*. 2016. Вип. 1 (11). С. 5–17. 3. Міщак І. Закарпаття напередодні Другої світової війни у працях сучасних українських істориків. *Історіографічні дослідження в Україні*. 2008. Вип. 19. С. 410–421. 4. Стерчо П. Національне відродження Карпатської України. Організація Українських Націоналістів. 1929–1954. Мюнхен, 1955. 360 с. 5. Василюк Н. Д. Карпатська Україна (Підкарпатська Русь) – держава авторитарного типу (жовтень 1938 – березень 1939 років). *Архіви України*. 2014. № 2. С. 119–127. 6. Держалюк М. Карпатська Україна як феномен протистояння тоталітаризму в Європі у 1939–1945 роках. *Сторінки воєнної історії України*. 2013. Вип. 16. С. 69–87. 7. Ботлік Й. Русин або українець? Порівняльна характеристика політичної діяльності Андрія Бродія та Августина Волошина // Спільне українсько-угорське минуле і сьогодення: «білі плями», що віддаляють та об'єднують : матеріали укр.-угор. наук. конф. (м. Берегово, 26 лют. 2010 р.). Берегово ; Ужгород, 2011. С. 126–128. 8. Гайвас Я. Самовизначення Карпатської України. *Альманах УНС (Нью-Йорк)*. 1981. № 2. С. 165–172. 9. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. Київ : Генеза, 1996. 360 с. 10. Вегеш М. М., Палінчак М. М. Державно-правові основи існування

Карпато-Української держави (1938–1939). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні відносини*. 2018. Вип. 3. С. 17–28. **11.** Стерчо П. Карпато-Українська держава. До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919–1939 рр. Торонто, 1965. 400 с. **12.** Віднянський С. Карпатська Україна як етап українського державотворення. *Український історичний журнал*. 2019. № 2. С. 67–93. **13.** Лемак В. В. Закарпаття у державно-правовій системі Чехословацької республіки (1919–1939 рр.) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 1996. 159 с.

Надійшла до редколегії 19.12.2023

Прийнята до опублікування 09.01.2024

Ivanov S. Yu. Development of Ukrainian statehood and authorities of Carpathian Ukraine

The features and prerequisites for the declaration of Carpathian Ukraine's independence are studied, and the process of establishing state authorities under the leadership of Augustine Voloshyn is traced. The focus is placed on the difficult foreign and internal political situation of the newly created Ukrainian state, and the reasons that prompted the government of Carpathian Ukraine to abandon the development of democratic values, on the basis of which the young state was to develop, are identified.

The development of the state and legal status of Zakarpattia from the period of demands for autonomy for the region to the stage of creation of an independent, self-governing state is shown in general terms. The influence of external factors on the process of state formation in Zakarpattia before the Second World War is studied, the role of Carpathian Ukraine in the development of the national statehood is analysed.

Particular attention is paid to highlighting the historical and legal significance of the development of Carpathian-Ukrainian statehood, in particular, its impact on the actualisation of all-Ukrainian issues in international relations.

The activities of Carpathian Ukraine's government and the process of forming its state authorities, which, in turn, went through a peculiar evolution that began when Czech Parliament adopted the Constitutional Law on 22 November 1938, which introduced a federal system for the state of Czechs, Slovaks and Ukrainians of Zakarpattia, and finished in March 1939, when Carpathian Ukraine became an independent state, are demonstrated. It is emphasised that the declaration of the Act of Independence of Carpathian Ukraine on 15 March 1939 strengthened the liberation ideas, inspiring the struggle for the independence of Ukrainians in all ethnic areas and creating the necessary international preconditions for the reunification of the region with other Ukrainian territories in the future.

Key words: Carpathian Ukraine, Soim, government, authorities, statehood, autonomy, Pidkarpatska Rus.

